

ELS LLIBRES DE PRIVILEGIS REIALS VALENCIANS: UNA FONT PER A L'ESTUDI DE LA LLENGUA¹

Josep Martines

(Universitat d'Alacant. Departament de Filologia Catalana)

I. INTRODUCCIÓ

§ I. La lingüística diacrònica ha experimentat darrerament una forta embranzida; hi ha tingut molt a veure, d'una banda, la possibilitat de manejar amb relativa facilitat grans corpus textuais per mitjans informàtics, i, de l'altra, l'aplicació de corrents metodològics nous que tornen a parar l'atenció sobre els usos lingüístics i sobre la comunicació com a exercici de transmissió i de construcció del significat. Hi ha una tornada a l'estudi de la producció real, del discurs (oral o escrit), a l'anàlisi dels fenòmens lingüístics en el context de comunicació i, fins i tot, en el context cultural de cada moment històric (social, polític, ideològic, tècnic, religiós, etc.).

Hom ha vist la necessitat i la possibilitat tècnica d'elaborar corpus textuais suficientment representatius de la variació lingüística en tots els eixos (diacrònic, diafàsic, diastràtic i diatòpic) per a bastir una descripció més real dels fets lingüístics. Ja no és prou recórrer als textos literaris, segons dictava una certa tradició. L'ample ventall de textos de registre juridicoadministratiu té unes possibilitats molt grans per al lingüista diacrònic: n'hi ha que són capaços de reproduir ben versemblantment la parla d'èpoques pretèrites (pensem en els llibres de processos) o d'informar sobre el lèxic quotidià (pensem en els llibres del mostassaf); n'hi ha que mostren el procés d'elaboració del llenguatge formal i solemne (recordem els Furs, les sentències, els privilegis reials, etc.). Cal atendre la documentació juridicoadministrativa com a veritable laboratori en l'elaboració del registre literari; estem convençuts que entre l'anomenada «valenciana prosa» i l'estil de certs tipus documentals d'aqueix àmbit, hi ha un

---

¹ Aquest article s'ha dut a terme dins el projecte «Corpus Documentale Latinum Valentie: de los orígenes a 1336» (GV 04B-687) i de la Xarxa d'Excel·lència Europea «Translation, Multilingualism, Information and Communication Technologies, and Transference of Knowledge» [VIFP-IST-2002; IIACDI/2004/8; UA-ACPE-2002, 2004].

cordó umbilical que convindria resseguir, tant segons una òptica literària com també d'anàlisi del discurs.²

La lingüística diacrònica té com a objectiu fonamental descriure el procés evolutiu de la llengua: els canvis en la semàntica, en la morfologia, en la sintaxi, en la fonètica o en la fraseologia; arriba a ser una experiència apassionant assistir al viatge dels mots pel temps, per l'espai i per la piràmide social. És aquest un objectiu que ja justifica tot sol els esforços i la paciència que cal esmerçar en el despulament dels textos, no sempre ben fixats, no sempre de bon entendre. Ara bé, en un context de minorització cultural i dins un projecte col·lectiu de redreçament de la llengua, la recerca diacrònica pren un relleu particular. Com provarem de mostrar ací, ofereix la possibilitat d'enriquir els recursos expressius del model lingüístic de referència i dels registres formals; pot, a més, fer llum sobre qüestions controvertides en l'ús lingüístic actual. En aquesta petita contribució tractarem d'exemplificar-ho.

§ 2. Els llibres de privilegis (LP) reials són un corpus textual heterogeni. De bell principi, inclouen els privilegis reials pròpiament dits. Aquests poden anar escrits en llatí o en romànic; sovint, els textos llatins incorporen mots o expressions romàniques, més o menys llatinitzades, que no podem bandejar. A la vora d'aquests documents, en trobem d'altres de ben diversos que augmenten la riquesa lingüística d'aquests llibres; hi ha des de sentències i reclamacions sobre la delimitació de termes fins a cartes, clams, capítols electorals, etc.

Com hem avançat, ací oferirem mostres del valor que pot tenir aquesta documentació per a l'estudi diacrònic de la llengua segons dues perspectives: d'una banda, com a font de materials per al model lingüístic de referència actual (cf. 2.1); i de l'altra, com a mitjà per a la descripció de l'evolució de la llengua (cf. 2.2).

² No ens ocuparem ací d'aqueix estudi estilístic. Cf. ací el treball d'Antoni Ferrando. Siga'ns permès reproduir en nota dos fragments del llibre de privilegis d'Oriola només a tall d'il·lustració de la proximitat amb aquella «valenciana prosa» a què hem al·ludit.

los officis de les dites assessories caen e vénen en persones que són inàbils e no sufficientes a regir los dits officis, en tant que per lur ignorància e mals consells, la justícia no és administrada segons se pertany, de què-s seguexen molts e diverses dapnatges a vosaltres e a la universitat de la dita vila [d'Oriola] e singulars d'aquella, deguésem sobre açò del remey de justícia deiús scrit provehir. Et nós, la dita supplicació axí com a justa e consonant rahó benignament admesa, volents provehir e dar manera que justícia sia administrada, e la cosa pública de la dita vila e singulars de aquella sien de tots greuges e dampnatges preservats, a vosaltres e cascun de vós, dehim e manam expressament, de certa sciència, sots encorriment de la nostra ira e indignació e ab tenor de la present, provehim e ordenam que [...] (LP Oriola, 1407, 297)

E nos, vist a ull un trellat autèntich dels dits privilegis, carta e confirmació, volents les grans favors a nostres vassals e sotmesos atorgats, loar e aprovar més que aquells en alguna manera perjudicar, la dita supplicació, axí com a vista benignament admesa, la preinserta nostra letra e provissió declarants, volem, ordenam e manam que dels greuges per lo dit sobrecequier sobre lo regiment de les aygües fets, ho qui-s faran, de aquí avant, ne per via de recurs, ne de apel·lació lo dit governador no se'n pusque entremetre [...] (LP Oriola, 1425, 338)

II. APROFITAMENT LINGÜÍSTIC DELS PRIVILEGIS: UN TAST

2.1. Materials útils en la construcció del model lingüístic de referència actual

§ 3. Vivim a l'hora d'ara un moment de gran importància en el procés de redreçament lingüístic i cultural a casa nostra. Amb diferències de grau remarcables segons els territoris, s'adverteix una ampliació progressiva dels àmbits d'ús de la llengua catalana i, doncs, de les necessitats comunicatives dels parlants. Paral·lelament, el contacte amb el castellà (amb el francès o amb l'italià a la Catalunya Nord i a l'Alguer) no havia estat mai tan intens i tan abassegador. Els moviments demogràfics, l'acció dels mitjans de comunicació, encara ara d'expressió majoritàriament espanyola, i la bilingüització de tots els catalanoparlants han generat un fenomen que pot entrebancar aqueix procés de recuperació de l'ús social de l'idioma: una inseguretat remarcable en l'ús de la pròpia llengua en el catalanoparlant mitjà i una capacitat comunicativa, en general, millor en castellà. No se n'escapa el professional de la llengua (cf. Solà 1994^a). Un reflex d'açò és que els llibres d'estil i, encara, les gramàtiques mostren disparitat de criteris en haver de jutjar la correcció i la genuïnitat de segons quines formes lingüístiques; aquests criteris a voltes es fonamenten en una tradició que no sempre arranca del cos normatiu fabrià o, en algun cas, sembla que recolzen en opinions a vegades mancades de fonament lingüístic i documental sòlid.

Aportem tot seguit dades poades dels LP valencians despullats com a mostra de les possibilitats que ofereix aquesta documentació per a fer llum sobre qüestions lingüístiques d'ús actualment vacil·lant o controvertit.

El verb *celebrar* amb els sentit de 'realitzar un acte, una reunió, un espectacle' ha tendit a reservar-se a contextos de solemnitat i ajustats a un ritual. Certament, s'ha aplegat a expressions abusives com ara «*celebrar* la mort de Verdaguer» (!); però probablement no és menys abusiú proscriure «*celebrar* un congrés/ les eleccions/ un sopar d'homenatge/ una reunió de departament...»; o, més encara, arribar a postular que «en català només se celebren les festes» (!). Cf. les mostres documentals següents:

et specialiter pro tenendis et *celebrandis* in dicta platea dictus nundinis et mercato (*LP Sant Mateu*, 1324, 186)

concedimus quod in ipsa villa *celebrantur* de cetero anno quolibet nundine perpetuo que incipiant die festi Omnium Santorum (*LP Sant Mateu*, 1342, 377)

segons lo compartiment de les corts dererament *celebrades* per lo dit senyor rey (*LP Oriola*, 1373, 238)

cascon any volen que sien *celebrades* les dites admissions e promocions e la dita solempnitat d'admissió e graduació (*PMO*, s. 1a meitat s. XV, 910, capítols electorals)

en les presents corts que vós *celebrats* e tenits (*LP Oriola*, 1403, 290)

Que fuerunt acta in palacio sive Çaloquia castri Cervarie magistratus Montesie ubi capitulum *celebratur* infrascripto secunda mensis novembris anno a Nativitate Domini millesimo quadringentesimo duodecimo (*LP Sant Mateu*, 1412, 322)

in solempni capitulo in castro nostro de Cervaria existentibus *celebrato* (*LP Sant Mateu*, 1412, 363)

estants ajustats a consell, en la dita sala de la dita vila cridat a so de tronpeta, de manament de nós, dits justícia e jurats, per veu de Guillem Roíz, corredor públich de la dita vila e del dit consell, e aquell *celebrants* tots concordants (*LP Oriola*, 1415, 305)

Hem advertit com s'evita l'ús de *present* com a 'aquest'; en els textos buidats *present* es fa servir freqüentment, tant referit als escrits com al lloc on es troba qui parla.

Venint en après als mèrits de la *present* causa de apel·lació (*LP Sant Mateu*, 1346, 382)

per lo dit reverendíssim mestre de Muntesa en la sua casa la qual té e posseheix en la *present* ciutat de València (*LP Sant Mateu*, 1346, 385)

jutgant ab aquesta mia *present* sentència pronunciu e declar [...] (*LP Castelló*, 1387, 106)

la *present* concessió graciosa nostra duhim de certa sciència atorgadora (*LP Oriola*, 1390, 248)

en les *presentes* corts que vós celebrats e tenits (*LP Oriola*, 1403, 290)

los quals manam que sien scríts e continuats en lo *present* libre (*Pr Xàtiva*, 1427, 107)

Ab tenor de la *present* provehim e declaram [...] (*LP Sant Mateu*, 1442, 331)

dels continguts en lo tretzén capítol de les *presentes* ordinacions (*PMO*, 1452, 975, pragmàtica d'Alfons v)

les quals, ab la *present*, lohe, approve, retifique e conferme e provehex e mana ésser servats e servades [...] per tot son poder servaran e servir faran a la dita vila de Sent Matheu e vehins de aquella furs, privilegis, libertats, usos e bons costums general del *present* regne de València (*LP Sant Mateu*, 1454, 348)

E per la *present* sentència arbitral e coses en aquella contingudes (*LP Castelló*, 1461, 297, privilegi del rei Ferran)

La col·locació *sortir efecte* (cf. més avall § 11) és evitada a les hores d'ara; els diccionaris d'ús normatiu fins i tot no l'arreglen, a favor d'altres variants com ara *fer efecte*, *tenir efecte* o *produir efecte*. El LP de Castelló ens en dona un bell testimoni de mitjan s. xv, que cal afegir als ja reportats pel *DCVB* del mateix s. xv i de primeries del s. xvi: «E per la present sentència arbitral e coses en aquella contingudes mils haja son compliment e *sortescha sos efectes*, retenim a nosaltres » (*LP Castelló*, 1461, 297).

§ 4. Sobretot, entre els valencians, hi ha certs vocables o variants que s'eviten en contextos formals. A voltes s'hi pot descobrir, com s'esdevé en els exemples de *celebrar*, *present* o de *sortir efecte*, un prejudici potser generat per la proximitat a l'espanyol dels mots en qüestió. Hi sol influir també el prestigi de les formes equivalents difoses per l'estàndard del Principat; paradoxalment, en aquest darrer cas, aqueixes formes no són sempre generals a Catalunya. L'efecte pot ser, en segons quins contextos d'ús, un allunyament innecessari entre el model lingüístic normalitzat i la parla popular.

Carrascal i altres col·lectius vegetals en *-al* (*figueral*, *garroferal*...) s'han evitat més d'una volta a favor de les variants en *-ar*. Res no hi hauria d'haver de sospitós en un tal morfema. És una vegada més el LP de Sant Mateu qui ens en reporta atestacions com ara:

videlicet de Caneto, de Xert, de Rossell, de la Barçella, del Molinar, de la Jana et del *Carrascal* (LP Sant Mateu, 1308, 140)

La dita lenya però no gosen tallar en los bovalars o en *carrascals* qui de present los dits lochs o algun de aquell han, mas en totes altres parts e lochs del dit maestrat (LP Sant Mateu, 1380, 285)

Pescateria 'lloc on es ven peix' és la variant històrica (s. XIV, DCVB) de tot el domini lingüístic; hi ha qui la considera menys preferible que *peixateria* (la documentació del s. XIX). Vet-la ací en el LP Sant Mateu (1412, 364 i 365): «Item com al lats o costat de les taules de la dita carnereria sia situada la taula o taules de la *pescateria* [...] Item que la dita *pescateria* e taules de aquella [...]».

Tossal 'elevació del terreny' és terme oronímic de gran extensió en el català occidental i a l'interior de l'oriental; en tenim documentació ben antiga (s. XII-XIII); pateix la competència del sinònim *turó*. El ric LP de Sant Mateu ens en dóna atestacions del s. XIV:

segons que aygües vessen ves cascuna de les parts al molló del *Tosal* Gros qui mire riu Sech (LP Sant Mateu, 1322, 372)

per lo departiment dels dits térmens entró la serra prop lo *toçal* appellat d'en Morató en vista dels castells de Paníscola e de Cervera e del loch de Càlig [...] Et partin del dit huytén molló va e seguex-se dret entrò i collet qui és en vista de la lacuna e en lo dit *toçalet* posaren lo novén molló (LP Sant Mateu, 1324, 263 i 264)

§ 5. Els LP són testimoni també de mots o de sentits que convé mantenir en el català hodiern. Pensem, per exemple, en *registrar*, verb que es difon amb el sentit d' 'escorcollar, examinar minuciosament per veure què hi ha', calcat del que sí que pot prendre *registrar* en castellà. En aquests documents només el trobarem en l'accepció d' 'inscriure en un registre; anotar, fer constar per escrit': «e aquella façats *registrar* en llibres de vostra cort» (LP Sant Mateu, 1448, 351). *Dins*, en determinacions temporals, es fa servir sovint en la parla corrent per a assenyalar el final d'un període, a l'estil del castellà «No vendrá hasta *dentro de* una semana», «Avísame *dentro de* una hora» 'quan haurà passat una setmana/ una hora'; el sentit que trobem en els LP és el tradicional, és a dir, 'abans d'acabar-se un termini o període'

e que finit l'any de lur administració, *dins* trenta dies après contínuament seguidors, retran bo, leyal e veedador compte (*LP Oriola*, 1407, 296)

sia tengut maniffestar la compra de aquell *dins* sis dies que-l haurà comprat al dit notari (*PMO*, 1417, 868, privilegi d'Alfons v)

E si *dins* los dits tres dies no la haurà dada, sia tret en la forma e ab la solempnitat desús dita (*PMO*, 1a meitat s. xv, 911, capítols electorals)

vos manam que *dins* tres dies après de les presents intimades vos seran, restituhiscau les dites nostres comissions a vosaltres dits justícies (*LP Sant Mateu*, 1525, 401)

En comptes del manlleu castellà *finca*, és *heretat* el terme que trobarem arreu dels LP i de la documentació històrica en català, i, de fet, fins al s. XIX; és encara viu en l'ús popular i en la nostra toponímia.

§ 6. No podem tancar aquest apartat sense fer referència a aspectes controvertits de caire gramatical dels quals els LP valencians ens ofereixen alguna dada d'interés; vegem-ho molt breument.

La construcció «*ser + de + INFINITIU*» 'cal, és menester, és necessari + INFINITIU' («és d'esperar», «és de creure», etc.) i variants («*ser + [NOM]/ [ADJ] + de + INFINITIU*») («ser bo d'esperar», «ser una cosa de no dir», «eixa aigua és bona de beure», etc.) ha estat censurada per diversos llibres d'estil i per algun gramàtic. Com ja vam mostrar en Martines (1999^a), és un fórmula antiga i molt arrelada en l'ús popular, paral·lela d'altres construccions de gran importància («*haver/ tenir, fer + a / de + INFINITIU*»). No manca en els LP:

E totes aquestes paraules sien meses en aquest homenatge e en aquest sagrament *d'atendre e de complir* a bona fe e sens tot engan (*LP CiRV*, 1262, 186)

no és cosa de veure ni oyr que algunes e moltes persones [...] (*PMO*, 1445, 890, carta del justícia criminal i del jurats)

Així mateix tenim la construcció «*fer + a + INFINITIU*» de valor semblant:

Vist finalment tot ço e quant *feya a regonéxer* per examinació e dicissió de la qüestió [...], hoydes aquelles e los advocats de aquelles ad plenum en tot lo que han volgut dir (*LP Sant Mateu*, 1346, 384)

Vist finalment tot ço e quant *feya a veure e regonéxer* per deguada examinació e decisió del present fet e causa, oïdes dites parts (*LP Sant Mateu*, 1525, 395)

La modalització del condicional i del futur, sense que la rebutgés expressament la gramàtica normativa de Fabra, han estat quasi sistemàticament evitada per l'ús formal contemporani. Tot i així Martines & Pérez Saldanya (en preparació) l'han atestada ja textos

del s. XIII. En els LP buidats és especialment freqüent l'anomenat condicional de rumor o d'informació no confirmada.

per haver arrestat al dit Perot Balaguer e no haver remés aquell al dit justícia de la dita vila de Sent Matheu *se hauria ocupada e usurpada* la jurisdicció no pertanyent a aquell, e que axí aquell com lo notari qui rebé·l acte de la dita pau *serien encorreguts* en grans penes corporals e pecuniàries, e la dita universitat del dict loch de la Jana *serien encorreguts* en les penes de cinch-cents florins apposades en hun compromés en dies passats (*LP Sant Mateu*, 1346, 383)

e quant a les penes corporals en les quals se pretén *serien encorreguts* lo dit justícia e scrivà de aquell o a penes de cinch-cents florins en les quals se pretén los justícia e universitat del dit loch *serien encorreguts* per haver contravengut a la sentència (*LP Sant Mateu*, 1346, 385)

Ara, novellament, és estat a nós, per part del fel nostre n'Anthoni de Gualbes, [...] suplicat que la dita damunt inserta letra en tant quant toca lo cars [...] *seria vista* perjudicar a un privil·legi per utilitat e bon regiment de les aygües (*LP Oriola*, 1425, 338)

Entés havem que alguns de la dita ciutat [d'Oriola] e de altres terres ab propòsit e intenció no lícit ni degut *haurien comprat* forment (*PMO*, 1449, 924)

en la qual segons se diu *haurien cabut* moltes persones abonades de la dita ciutat (*PMO*, 1455, 943)

Hi ha també algun cas de futur de probabilitat remarcable: «creem la dita letra *serà pervenguda* a mans vostres» (*PMO*, 1455, 943).

Una qüestió de molt d'interés en la nostra sintaxi és la **substantivació de l'infinitiu** (cf. Solà 1972, cap. II; 1994^b, cap. 10). L'ús formal contemporani tendeix a evitar-la. Els textos antics i, fins i tot, els usos populars mostren una riquesa de possibilitats del fenomen que exigeix una recerca aprofundida. N'ofereim ací només algun exemple dels LP valencians.

E lo scrivà haje la cera *al segellar* (*LP Castelló*, 1329, 165, privilegi d'Alfons IV)

rocí o altres bèsties caballines tenran en servy nostre et favor de la cosa pública de la dita vila [d'Oriola], que aquell o aquells auran o tendran *per lur cavalcar* (*LP Oriola*, 1390, 248)

E que com li convendrà anar fora son maestrat que sia servat tal orde *en lo pendre de les adzembles* (*LP Sant Mateu*, 1391, 305)

no gos tenir en aquella vila [d'Oriola] mul ni mula *per son cavalcar* (*LP Oriola*, 1399, 285)

Forma qui-s deu ésser servada *al graduar dels ciutadans* (*PMO*, 1a meitat s. XV, 904, capítols electorals)

en confirmació de aquelles [eleccions] et *el benavenir de la dita vila* (*LP Oriola*, 1417, 264)

Los quals són tals e tans com vós sabets ho al tot menys que lo dia de Corpus Crist se faça la dita festa axí com deu e que sien *al llevar del pali e del penó* los dits descombregats (*PMO*, 1417, 870)

forçant-se vedar lo dit ús e ampriu *en lo péxer* com en camins e abeuradors destinats als bestiaris (*LP Sant Mateu*, 1448, 351-352)

e sia servada *en lo traure dels dits redolins* tal pràtica o manera (*Pr Xàtiva* 1427, 103)

Axí, emperò, que *en lo traure dels redolins* e el·lecció de consellers sien preferits, axí en lo hun grau com en l'altre, los qui hauran cavall e armes (*PMO*, 1a meitat s. xv, 906, capítols electorals)

§ 7. En el cas particular dels valencians, la identitat i l'origen de la llengua del país han estat objecte de disputes emmetzinades per prejudicis íntimament connectats amb la situació de minorització cultural en què vivim. Assistim ací, amb perplexitat, a l'elaboració de llistes que pretenen bandejar dels mitjans de comunicació o dels llibres de text escolars vocables suposadament aliens al valencià; topem, igualment perplexos, amb la publicació de diccionaris que han esporgat del cabal lèxic valencià bells mots sospitosos de forasters. Aqueixes actuacions, quan deriven de la pura ignorància, podrien esmenar-se simplement llegint la documentació històrica (més d'una volta, no necessàriament antiga) o, en molts casos, parant atenció a la toponímia, a la fraseologia o a la parla viva de segons quines comarques i de certes generacions de parlants. Una part considerable del lèxic bandejat per sospitós de «catalanisme» ha patit un procés de substitució per vocables castellans o per equivalents de caire col·loquial i expressiu. Correspon al lingüista diacrònic una tasca de recerca que permeta biografiar aqueixos mots: traure'ls a la llum, mostrar l'arrelament que han tingut en els textos i, molt sovint, encara en la parla diària, en el noms de lloc o en el cabal frasològic dels valencians. Aquesta tasca és el millor mitjà per a esbandir els prejudicis a què al·ludim. Té un paper important en aqueixa recerca la documentació de caire juridicoadministratiu, veritable pedra de toc en la construcció del model lingüístic de referència.

Aportem a continuació un grapat de paraules extretes de LP valencians estudiats que han estat censurades en segons quins reculls lèxics. Hem aplegat documentació de la major part d'aquests vocables, una documentació que, segons els casos, ens els situa en l'obra dels grans clàssics medievals o en el llenguatge popular dels col·loquis, de la premsa o dels sainets valencians dels ss. XVIII i XIX o, encara, en el bell valencià de diverses contrades. Ací només en donarem un tast d'uns quants mots.³

adobar

ab degudes compulsions e pretoris remeys conpel·liscats e forcets a reparar, *adobar*, conrear, cultivar e panificar e tenir en condret los dits alberchs e los enderrocats, los orts, terres,

³ El mateix podríem fer a vocables com ara *despesa*, *nombre*, *pas* (en la negació), *saber greu* o *ser greu*, *vermell*, *vessar*, etc.; cf. Colón (1997)

heretats, camps, e vinyes derencllits, erms e inculturats, e aquells e aquelles a tenir (*LP Castelló*, 1437, 315, provisió)

El verb *adobar* ha tingut fins no fa gaire un ús molt gran; segons les accepcions, ha patit la competència de sinònims com ara *arreglar*, *curar* o de vocables castellans com ara *aliñar*, *abonar* («*abonar un campo*»), etc. Encara ara perviu en el llenguatge popular com a: a) 'adobar un menjar' («*Adoba l'ensalada/ l'encisam, però vés alerta amb el vinagre*», sinònim d'*amanir*; «*Olives adobades en aigua-sal*»); b) 'guarir-se d'una malaltia' («*Ha estat molt malaltet; ja s'ha adobat*»); c) 'millorar el temps' («*La setmana passada va fer un oratge molt roïn; dilluns ja es va adobar*»); d) 'donar fertilitzant a la terra' («*Esta terra està ben adobada*»);⁴ e) 'reparar, restaurar' («*Eixa paret té falta d'adobar-se*»; «*Abans hi havia uns hòmens que adobaven els llibrells i els cànters*»); e) 'assaonar, preparar la pell dels animals per fer-ne cuiro'.

En l'accepció d), s'hi ha fet sentir la competència del castellà *abonar* (sobretot quan es tracta d'adobs químics). Aquest sentit és de documentació tardana: el *DBelvitge* (1803), segons el *DECat* (s.v. *adobar*, 54a:45); tot i així, cf. supra l'atestació del *LP Castelló*, potser propera a aqueix matís.

adonar

La prima que vos, senyor, e altres havents causa de vos se forcen demanar e haver dues cenes en hun mateix any, ço és, de absència e de presència quant *se adone* presència (*LP Castelló*, finals del s. XIV, 180, fur del rei Pere IV sobre la cena)

Verb considerat per alguns com a alié al valencià. Tot i així, el tenim ben documentat ací en tres sentits. a) En el sentit d' 'esdevenir-se', que el *DCVB* atestava en l'*Espill* de Jaume Roig i que el LP de Castelló (cf. supra) ens permet datar ja un segle abans.

b) En el sentit ara general de 'parar atenció, no passar-li desapercebuda una persona o una cosa a algú': «*Mas estos no s'adonen que lo Síllio fon molt atràs, y per ésser-se perdudes les scriptures antigues en Spanya, [...] no podia ell tenir informació*» (*Crònica*, Beuter 1538, 58); «*Lladre naix i lladre mor, / de la ciutat menja i gasta, / que quan té la mà en la pasta / no s'adonen del pessic [...]*» (Pere J. Morlà, *Poesies i col·loquis*, s. XVI, p. 74); *adonà* 'acatà: quando se toma por mirà con cuidado, y atención» (*DRos*, 1764); «*quant menys se n'adonava hu, ya eixien en coloquis y entremesos*», «*quan menys se n'adonaren, se li plantà damunt*» (Galiana 1769²:187 i 195); «*Estant en esta conversació se n'adonaren que, Alguer, lo Aguacil els estava escoltant (col·loqui, s. XVIII, ed. Blasco 1984:144)*; «*Home que se deixa guanyar per la voluntat de les faldes, sense adonar-se'n, va deixant de ser home!*» (Hernández Casajuana

⁴ Expressió que arpleguem de viva veu a la Marina Baixa. És d'ús restringit a aquest context; els mateixos parlants diuen que «*la terra està ben adobada perquè li han tirat *ab[ò]no*»; i de l'operació de tirar adob, en diuen **abonar* o *tirar *ab[ò]no*. Aquesta restricció semàntica del lèxic patrimonial és un fenomen que afecta altres mots que pateixen la competència de vocables castellans vinculats a novetats culturals; recordem els casos de *lleixiu*, *pastís*, *tonyina*, *capolar*, etc. que en molts llocs designen 'els productes elaborats a casa' (a la botiga es compra *lejía* o *pastels*), 'el peix no processat industrialment' (de l'envasat, se'n diu *atún*) o 'l'operació de reduir a trossets la carn per elaborar l'embotit a casa' (l'operació feta a la carnisseria o amb mitjans mecànics més moderns, se'n diu *picar*; hi ha llocs on *capolar* s'ha restringit només a 'pegar-li a algú').

1953:181). «¿Cóm era possible que fins aquell moment no s'haguera adonat de que la situació seua era molt diferent de la d'Ontinyent?» (Adlert Noguerol 1983:28).

c) En el sentit de 'recordar una cosa, venir a la memòria': «aconortant-se de passar treballs y fatigues per tal respecte, sabent que una de les rahons que més mou lo ànimo de les persones a virtut és *adonar-se* del que virtuosament exequtaren sos passats y tenir-ho fresch en la memòria» (*Crònica*, Beuter 1538, p. 37); *adonar* 'acordar, por memorar ó hacer memoria, mirar con atención una cosa, considerarla bien' (*DEscrig* 1851, *DMGadea* 1891); «Mare y Patrona, / quin fill de tú sempre/ no *se-n adona!*», «*Jo me-n adone* que sent encara gich / juava en tú en les grans solemnitats» (Joaquim Martí Gadea 1906 :30 i 41); «Ara qu'et veig m'en adone» (Alberola c. 1927: 28).

afers

en la qual casa consell general per los negocis e *afers* de la dita vila e universitat de Sent Matheu és acostumat convocar, ajustar e aplegar los honrats en Francesch Mir (*LP Sant Mateu*, 1360, 299)

en los quals dits tres pergamins són scrits CXI reglons o verses, e lo primer regló del primer pergami [...] en la qual casa consell general per los negocis e *afers* de la dita vila (*LP Sant Mateu*, 1360, 307)

en los *afers* pus profitosos (*LP Oriola*, 1382, 240; 1389, 244; 1389, 247)

la qual absència sia per missageria o per altres *afers* de la ciutat // [...] reeben informació o informacions sobre los dits *afers* (*Pr Xàtiva*, 1427, 109 i 111)

puxen fer e negociar tots los *afers* e negocis que tot lo Consell de la dita ciutat porà fer e per privilegis e provisions [...] és atorgat e donat» (*PMO*, 1452, 857, pragmàtica d'Alfons v)

Afer 'assumpte, negoci' és vocable amplament present en la nostra documentació històrica quasi des dels orígens de la llengua (*Homilies d'Organyà*, var. *afar*), i en textos de tot l'àmbit lingüístic tant literaris com de caire juridicoadministratiu.

capsa

Item una *capceta* petita redona d'argent de combregar les quals custòdies e capceta te mossén vicari a son càrrech [...] / Item una *capsa* de fust (*LP Sant Mateu*, 1361, 392, 394)

estant pengant en la paret de la sala hun sach buyt e davall aquell una *capça* ab les ores altes (*PMO*, s. 1a meitat s. xv, capítols electorals)

Àmpliament documentat en textos valencians de totes les èpoques, fins i tot de períodes ja molt tardans, com ara, en el *DEscrig* (1851) (*capsa* 'caja, por pieza de madera, etc., que se cubre con tapa suelta', *capseta* 'cajeta, cajita, cajuela'), en textos com *A falta de buenos* («En esta *capseta* tinc/ encára l'or...», de R. LL. i M., 1855:18, 24) o en molts autors de llenguatge popular com ara Joaquim Balader («Es clar; com la *capseta*, un capdell/ y unes tisoires avans», 1876:27) o Llombart («Pòrta en l'atra... un altaret,/ Una *capseta* en la imache/ De la

Verche del Remy», 1877:40) i d'altres dels ss. XIX i XX (Bodria 1906:33; Navarro Borràs 1921:14; Buil 1927:26).

església

se hajen de fer en la *sglésia* major de la dita vila de Sant Matheu (*LP Sant Mateu*, 1512, 403)

Ben atestada en els textos despullats i arreu de la documentació històrica, a la vora d'*esgleia*.⁵ Cf. documentació tardana com ara *església*, *pendre església* i la variant *eslésia* del *DEscrig* (1851), forma que denota la pronúncia popular del tipus *lobo* per *globo*, *eslai* per *esglai*; «En tal d'anar á la *asglesial* ni cosia ni agranaba» de Liern (1864:14); «L'acòlit que servix en les *Esglesies* per a ajudar les mises» 'misario' i *pas esglesíastich* 'carrera eclesiàstica' del *DMGadea* (1891, s.v. *acòlit* i *pas*); «De la *Esglesia* sòls ha oit/ que mos ve el pare Retor» de Martí i Gadea (1906:10), o «Crec també ab fe molt igual, una *Esglesia* universal» d'Alberola (c. 1927:51). És trobador en parlants de la primera generació.

guix

e fer portar de tots los lochs del dit regne fusts menuts e grossos, poch e grans, calç e *guix* o algunes modes e rodes de molins (*LP Sant Mateu*, 1283, 378)

et cum lapidibus, molis, *guix*, calç, algepz et cum arboribus (*LP Sant Mateu*, 1313, 241)

Sobre la sinonímia *guix/ algeps* i la perviència de *guix* al País Valencià, cf. Colón & Garcia (1970:62) i Martines (2002).

pastenaga

cepis, albargineis, cavallonibus, *pastanagiis* (*LP CiRV*, 205, 268)

Cf. «cebes, albargínies, cavallons, pastanagues» (traducció del s. xv, rúbrica xxiv, *Furs de València*, ed. Colón & Garcia 1983, iv:290-296). Sobre la sinonímia *pastenaga/ safandria* i la perviència de *pastenaga* al País Valencià, cf. Colón & Garcia (1983, iv:290-296) i Martines (2002).

petit

Item una capceta *petita* redona d'argent de combregar les quals custòdies e capceta te mossén vicari a son càrrech (*LP Sant Mateu*, 1361, 392)

Item quatre camís *petits* (*LP Sant Mateu*, 1361, 394)

lo nom de cascun dels quals sie scrit en un troç de pergamí *petit* e mes casquí en son redolí [...]. sien mesos en redolins los noms de diverses ciutadans scrits en troços *petits* de pergamí [...]. Los noms de certs e diverses ciutadans e altres scrits en troços *petits* de pergamí (*Pr Xàtiva* 1427, 104, 105, 106)

⁵ Només en el LP d'Oriola: «[...] presents en la dita *eglesya*» (1334, 158). Comptem, p. ex., al *Tirant* 115 ocurrences d'*església* o 36 al *Vita Christi* d'Isabel de Villena. Agraïm aquestes dades que ens ha fornít la col·lega Sandra Montserrat.

Petit és ben present en la documentació i en els clàssics literaris,⁶ sovint en covariació amb *xic*, especialment en textos de l'àmbit occidental. Modernament, *petit* ha arribat a esdevenir veritable emblema en la disputa sobre el nom i la identitat de la llengua dels valencians. La parella *petit* i els derivats de *xic* (*xiquet*, *xicotet*, *xiquetet*) s'ha utilitzat per a identificar posicions ideològiques. Certament *petit* és poc usual modernament en la parla popular; els derivats de *xic* o *menut*, tots de caràcter més expressiu, hi són predominants.⁷ Ara bé, cal no oblidar que *xicotet*, com ja va advertir Valor (1979²) no s'ha emprat mai precedint el nom (p. ex. «un *xicotet problema») ni tampoc hi és espontani *menut* (p. ex. «un *menut problema»). En aquest context i referit a coses immaterials, a llocs com Alcoi, és on precisament ha perviscut *petit* («un *petit* problema»). Hi ha on es manté en la malnominació o amb sentits restrictius, normalment com a intensiu de *xicotet* ('les creïlles/ el pollastre/ el fill més menut del conjunt').

Petit no manca en la lexicografia valenciana dels s. XVIII i XIX (*DRos* 1739; *DSanelo* 1802; *DFuster* 1827; *DEscrig* 1851; *DMGadea* 1891). El trobarem en autors com ara Pasqual Pérez Rodríguez (1869:158), Constantí Llombart (1878:14), Josep Esteve Victoria (1909:19). En la toponímia (sovint d'origen antroponímic): *la Petita* (Atzeneta del Maestrat, Jesús Bernat 1995:475), *la mallada de Manuel del Petit* (Xeraco, Vicent Llorens 1995:578) o *el Sitipitit* (al Camp de Morvedre, Joaquim Martí 1995:590). En la fraseologia: «Vols ser gran, feste *petit*» (Alberola, c. 1927:306).

seny

per fur per rahó e per *sen* natural és legítimament prescript (*LP Sant Mateu*, 1370, 235)

Mot d'ús restringit, tot i que encara no pretèrit, en el valencià general contemporani. Ha reculat amb força davant la pressió de quasi-sinònims com ara *trellat*, ben rendible, *coneixement* o *enteniment*; hi ha també dins aquest camp semàntic *senderi*, valuós vocable d'ús potser no tan afeblit.

Seny és molt freqüent en els textos valencians medievals, tant literaris com no literaris.⁸ I hi ha perviscut fins èpoques molt tardanes. El tenim en textos del s. XVIII i del XIX sense signes de rovell: «(A *Lluch*), tu has perdut lo *seny*?/ això no u diria un falt,/ què vols morir-te en Valencia?» (Carles Ros 1759:4); «*Mis* senyores, Déu les guard/ i els done *seny* fornit» (Col·loqui atribuït a Carles Ros, ed. Martí i Mestre 1996:201); «Ara ja molt ha mudat,/ i crec que el quixal del *seny*/ el tinc dit i mig més llarg» («Col·loqui de la casa [...]», s. XVIII, ed. Martí i Mestre 1996:229); «De mon recort, els fadrins no festejaven asta que no foren ben cerrats de barba y funs a que-l queixal del *seny* no-ls apuntara [...]» (Galiana 1769²:191); *Ja té el seny complit* 'quando ha entrado en conocimiento' (*DRos* (1770), s.v. *seny*); *Vell caduch*, que perd lo *seny* 'velledat' (Joan Antoni Maians *Refranès y Sentencias*, darrerries del s. XVIII); «Caram,

⁶ Així, p. ex., hi ha 19 ocurrences del tipus lèxic *petit* i 1 del tipus *xic* al *Curial e Güelfa*; 79 de *petit* i 5 de *xic* al *Tirant*; la proporció s'altera en obres de llenguatge més popular: 3 de *petit* i 26 de *xic* a l'*Espill* de Jaume Roig o a la *Vita Christi* d'Isabel de Villena, 4 del tipus *petit* i 29 del tipus *xic*.

⁷ Cf. en castellà l'ús de *chico* en comptes de *pequeño* en els dialectes meridionals i en part d'Amèrica.

⁸ P. ex., en trobem 44 ocurrences al *Curial*, 38 al *Tirant*, 15 a l'*Espill* o 20 a la *Vita Christi*.

si estes circumstancies/ no ens fan padre·l *seny* á tots,/ dic que tot lo mon es gavia,/ ó que hi·á gavia en lo mon» («Romanç», València, 1802, ed. Ribelles Comín 1978:117).

Més avant no el trobarem a faltar ni en els textos ni en la lexicografia del s. XIX (des del *DSanelo* (1802) fins al *DMGadea* (1891)). Tot i així no és rar de veure·l'hi amb la significativa creuada d'alguns dels sinònims esmentats: *Quixál del sell o del enteniment* 'Muela cordial, del juicio' (*DPla*, c. 1870); *Quixal de seny ó del enteniment* 'Muela cordal. Cada una de las que en la edad viril nacen en las extremidades de las mandíbulas' (*DLlombart*, s.v. *quixal*); «Qui canta en la taula y en lo llit, no té'l *señ* o enteniment, cumplit» (Martí i Gadea 1891:452).

Se'n serveixen els autors de registre més formal, però no és absent del tot en obres de llenguatge més directe: «LA BORDA: xicota de vint a vint-i-cinc anys; agracià; desastrà en el vestir. Mig tonta; en el tercer acte, el desengany i el dolor fan la llum en son *seny* enterbolit [...]» (Caracterització dels personatges de *La borda*, Morales San Martín 1911:192).

Actualment es manté al País Valencià sobretot en el context de *queixal del seny* en diversos punts del País, sovint sota la variant despalatalitzada [sén(t)]. En tenim referències de Vinaròs, de Callosa d'en Sarrià, de Cocentaina, etc.

Com veiem, els valencians tenim *trellat* i, també, *seny*.

§ 8. Tanquem aquest petit capítol amb una dada de caire morfològic d'interés. Els LP valencians mostren unànimement l'ús del **ordinals** amb el sufix *-é/-ena*, element gramatical també controvertit en terres valencianes.

Item declarant lo *cinquén* capítol / Item pronunciam, declaram lo *sisén* capítol/ no puxa fer les cosses contengudes en lo *huytén* capítol (*LP Sant Mateu*, 1346, 380, 381)

lo *huytén* dia de Quaresma (*PMO*, s. 1a meitat s. xv, 909, capítols electorals)

Lo segon era intitulat [...]. Lo terç de [...] Lo quart de [...] Lo *sisé* de pleyts [...] Lo *seté* de pleyts [...] Lo *huyté* de feyts criminals [...] (*LP Castelló*, 1440, 167)

se trobarà stat lo *cinqué* dels dits comptadors (*PMO*, 1452, 973, pragmàtica d'Alfons v)

dels contenguts en lo *tretzén* capítol de les presents ordinacions (*PMO*, 1452, 975, pragmàtica d'Alfons v)

lo *dehuytén* dia del mes de octubre (*LP Castelló*, 1461, 290, privilegi del rei Ferran)

E venint en après a la quarta pretenció [...] / E venint en après a la quinta [...] / E venint en après a la *sisena* [...] / E venint en après a la *setena* [...] / E venint en après a la *huytena* [...] / E venint en après a la *novena* [...] / E venint a la *devena* e última pretenció (*LP Sant Mateu*, 1525, 398-399) lo segon en lo dia e festa de Pasqua de Cinquagesima; lo tercer lo diumenge de la Santíssima Trinitat; lo quart en lo dia e festa del Santíssim Cors de Iesu Christi; lo *cinquén* en lo dia e festa de Sant Elisabet; lo *sisé* en lo dia [...]; lo *seté* [...]; lo *vuyté* [...] (*LP Sant Mateu*, 1512, 403)

2.2. Materials útils per a la descripció de l'evolució de la llengua

§ 9. En els LP valencians hem trobat materials d'interés per a la descripció de l'evolució diacrònica dels parlars catalans. Adés (cf. 2.1) hem aportat exemples de vocables d'ús freqüent en la documentació i, segons els casos, en algunes contrades que, a l'hora d'ara s'han fet menys corrents en segons quins llocs.

Apleguem ara dades sobre atestacions de vocables poc documentats; com veurem, molts són mots del llenguatge corrent d'altres són termes (juridicoadministratius, agrícoles, botànics). Com veurem n'hi ha bona cosa que apareixen encastats en textos llatins; en la recerca diacrònica no podem bandejar els documents medievals llatins: no són infreqüents les troballes de valor en aqueix tipus de textos. Hi ha voltes en què el mot, ja plenament romànic, ha provat de ser llatinitzat; n'hi ha d'altres que s'introdueixen en la frase llatina directament.

abonat

un hom *abonat* de la dita vila (*PMO*, 1406, 841, privilegi de Martí I)

la clau que tindrà a hun dels millors e *abonats* consellers de la dita ciutat (*PMO*, 1a meitat s. xv, 903, capítols electorals)

El *DCVB* donava com a primera documentació d'*abonar* 'reconéixer com a bona una persona o casa' el *DLacavalleria* (1696); el *DECat* (s.v. *bo*, 13a:31) la feia recular fins als sermons de sant Vicent Ferrer, en un context molt semblant al que trobem en el *PMO*. Cf. *gent abonada* 'gente dada al bien, a la virtud' que el *D'Aguiló* reporta d'Eivissa.

aigua de peix

qui a les dites coses fuy present e aquelles scriure fui en aquests tres pergamins ajustats e plegats ab *aygua de peyx* com lo present contracte no pugués cabre en I pergami» (*LP Sant Mateu*, 1360, 307)

No enregistrat en els diccionaris de referència.

aixola

facere fieri vobis *exolas*, barrinas et rastella et exadas (*LP Sant Mateu*, 1237, 129)

Aquesta variant llatinitzada ens forneix una de les primeres atestacions d'*aixola*, diminutiu d'*aixa* 'aïna per a rebaixar la fusta' (< ll. *ASCIA*); la forma masculina *aixol* és del s. xv (*DCVB*). El *DECat* (s.v. *aixa*, 104a:57, i s.v. *condícia*, 869b:14) en dóna una altra quasi coetània (c. 1200) en versos de Guillem de Berguedà («cel só qui capol(a) e dola/ tant soi cuynde e avinén,/ sí que destral ni *exola*/ no-y deman, ni ferrramén»).

alcandia

puxen tenir, vendre e comprar forment, ordi, paniç adacça o *alcandia* e qualsevol altres blats e legums [*i tres voltes més*] (*PMO*, 1403, 839, privilegi de Martí I)

Denominació d'un cereal del tipus de la dacsca o panís poc documentada en català. Només en teníem fins ara l'atestació del *DCVB* en un text valencià (?) del 1315. És mot que deu haver tingut una vida no tan curta com podria semblar en català; el tenim encara al s. xvii al *Llibre del mostassaf d'Elx* del 1610 (ed. de Cano 1995: 237, i 157-158): «Item que los dits ortolans y altres qualsevols persones que vendran paniz o *alcandia* en la present universitat escapçat ajen de donar sis lliures a diner». En trobem una altra referència en el *Vocabulari valencià-castellà* de Ramos Folqués elaborat amb materials despullats de documentació de l'Arxiu Municipal d'Elx (ss. xiv-xviii): *alcandia* 'planta gramínea»; malhauradament aquesta obra no especifica ni la data ni el text de què ha estat poada la referència.

alforre

sarracenus captivus, II solidos; sarracenus captivus, II solidos; sarracenus *alforre*, VI denarios (*LP CiRV*, 1250, 162, lleuda d'Alzira)

Ens trobem davant una de les primeres atestacions d'aquest arabisme (la documentació *alforre*, 1290, *DECat*, s.v. *alforro*). Es tracta d'un terme de caràcter jurídic amb el sentit de 'lliure, franc de servitud'. Ha tingut un desplegament derivatiu i semàntic de molt d'interés, segons hem pogut mostrar en Martines (1999^b): cf. *alforrar* 'alliberar', 'evitar', 'estalviar', 'despullar-se', 'reservar bestiar per al pastor', *anar forro* 'anar lliure, sense pes', *forra* 'bèstia estèril', etc.

amosta

Et de illis hominibus qui non posuerint in vicinitate civitatis, id est, qui non sint vicini civitatis, qui in dicto bladum vendiderint non donent solatge, nec cobs, nec *amostes*, nec hostalagium, nic aliquid aliud hospitibus dicte bladerie (*LP CiRV*, 1250, 146, document pel qual Jaume I, entre altres coses, fixa el peatge del blat que arriba a València, signat a Morella)

Amosta 'quantitat que cap dins les dues mans juntes' constava fins ara de darreries del s. xiv.

arromangar

e lo dit infant pose aquells en hun bací ple d'aygua, cubert ab una tovallola alt, e puys que seran en lo dit bací posats, lo dit infant revolve aquells en lo dit bací e traga d'aquells hun redolí, lo qual sia liurat al dit notari de la sala per lo dit infant públicament, per lo qual notari, ben *arromangats* los braços (*PMO*, 1a meitat s. xv, 910 capítols electorals)

La primera documentació d'aquesta variant amb *-o-*, ara la més comuna, era fins ara del *Tirant*; la forma amb *-e-* és del s. xiv.

assarb

Que cascú pusca pendre lo front qui sera entre la sua heretat e lo riu o *açar* per [?] no tocant emperò a cosa pública (*LP Oriola*, sense datar, 142)

qüestions e debats qui heren en e sobre lo fet de certs *acarps* e scorredors, rechs, céquies, tandes e particions de aygua que son ja partides per a regar en lo loch de la Daya (*LP Oriola*, 1425, 338)

axí de justícies criminal e cevil, com de jurats, sobrecequier, mustaçaf, obrer, clavari e administrador de la taula de les mondes de les céquies, *açarps* e escorredors (*PMO*, s. 1a meitat s. xv, 914, capítols electorals)

Convindria escatir la datació i la transcripció precises del primer testimoni; tot i així aquesta documentació amplia la coneguda fins ara del 1467 (*DCVB*). Cf. l'estudi de Colón (1989: 177-190).

barrina

[...] *facere fieri vobis exolas, barrinas et rastella et exadas* (*LP Sant Mateu*, 1237, 129)

De bell nou un text llatí ens forneix la primera atestació d'un mot català; en aquest cas *barrina* 'aïna per a foradar cossos durs' (d'un ll. VERUINA); fins ara la primera documentació era força posterior (1390, *DCVB*).

bladeria

Et *bladum* qui per terra venerit, qui sit de hominibus extraneis, vendatur in *bladeria* Valencie et no alibi» (*LP CiRV*, 1250, 146, document en què Jaume I, entre altres coses, fixa el peatge del blat que arriba a València, signat a Morella,)

La primera documentació de *bladeria* era ben tardana (s. xix, Marian Vayreda, *DECat*, s.v. *blat*, 832b39); ací sembla que té el sentit de 'dipòsit del blat'.

cuçol

lezdam, pensum, mensuraticum vel cuçolos dare (*LP Sant Mateu*, 1345, 121)

Aquest *cuçol* 'mena de vaixell o cossi' potser s'ha de posar en relació amb el *cuçoll* que el *DECat* (s.v. *cossi*, 994b:28) documenta en un text de la Vall de Ribes del 1280, amb [kòsol] 'paga de la mòlta en natura' d'Arenys de la Ribagorçana i amb el *cuzuelo* 'mena d'impost' i *cuzular* aragonesos.

espona

Et d'aquest onzén molló gros e antich seguex se e va dret al XIIén molló seguex-se e va drete linya entrò al XIIIén que fon posat en l'*espona* de la riba del barranch qui és dit de Pàndols damunt la riba d'en Saig (*LP Sant Mateu*, 1324, 264)

Espona és vocable ben antic (s. xi) en el sentit oronímic que ens ofereix el LP de Sant Mateu ('marge o pendent d'un prat o camp, marge d'un curs d'aigua o camí'); aquesta atestació és remarcable perquè no teníem documentació valenciana d'aquesta accepció. Cf. l'*Espona*, nom de lloc de Sant Jordi del Maestrat (*OnoCat*).

fornilla, forniller

La qual lenya o lenyes per si o per lurs *fornilles* se'n puxen dur o portar o fer dur e portar a esquena de bèsties o en altra qualsevol manera com se volrà e per tots temps e açò francament e quítia sens corriment de alcuna pena o calònia (*LP Sant Mateu*, 1380, 285)

E si alcú o alguns faran o fer faran la dita universitat o els singulars de aquella o aquell o aquells qui los dits forns tindran o als *fornillers* dels dits forns qui ara són o per temps o a qualsevol de aquells en tallar, pendre o portar-se'n la dita lenya segons dit és [...] puxen forçar de pagar lo dit censal tro que haien deffés a la dita universitat de Sent Matheu, *fornillés* o arrendadors dels dits forns o altres tinents o regents aquells dits forns (*LP Sant Mateu*, 1380, 285)

Fornilla 'l'lenya per a encendre el forn' és vocable no enregistrat. El *DECat* (s.v. *forn*, 130a:29) arreplega *forniller* en un text del Pla d'Urgell del 1385. L'atestació més antiga de *fornilla* i *forniller* és del 1287 al *Llibre de Cort* de València (ed. de Diéguez 2002:122, 131; i 131, 132). Retrobem *fornilla* en les Ordinacions de Castelló (ed. de Revest 1957:25 i 52) i *fornilla* i *forniller* en una carta de l'establiment dels forns de Sant Mateu del 1387 («La qual lenya o lenyes per si o per lurs *fornilles* se'n puxen dur [...] fer qualsevol statuts e stabliments contra qualsevol forns, *fornillers*, laqueres, cocolleres, e altres qualsevol persones en e dins los forns dessús dits» (ed. de Díaz Manteca 1986: 281 i 282). N'hi ha documentació més tardana del valencià central del *DEscrig* (1851): *fornilla* 'hornija ó leña menuda con que se enciende el horno» i *fornillér* 'hornijero'; també arreplega *fornija* 'V. *Fornilla*' i *fornigér* 'V. *Fornillér*'. Colomina (1996:231) arreplega *fornilla* de l'obra d'Enric Valor i el compara amb *fornilha* i *fornilhier* de l'occità antic, *fournilles* del francès, *hornija* del castellà i *fornilla* del Villar del Arzobispo (als Serrans). Cf. també l'aragonés *fornilla*, *forniella* (*DAndolz*, *Endize*).

garriga

lignis, herbis, nemoribus, *garrigis* et acquis (*LP Sant Mateu*, 1237, 128)

xviién molló qui fon posat en la *garriga* sobre la heretat d'en Jacme Esplet (*LP Sant Mateu*, 1324, 264)

No disposem de gaire documentació valenciana de *garriga*; vet-ne ací dues atestacions d'interés dels ss. XIII i XIV.

manllevar

E si serà cas que en lo temps e sahó que-s faran les eleccions [...] no atrobaren persones idònees e sufficients que puxen elegir als dits officis [...], que en tal cas ne puxen *manllevar* e elegir als dits officis de qualsevol de les altres tres parròquies dessús declarades. E aquelles persones que *manlevaran*, penran e elegiran a qualsevol dels dits officis si exiran oficials, regesquen e puxen regir (*PMO*, 1452, 955, pragmàtica d'Alfons v) que si los moros de Borriol que són la major part elegiran *manllevar* la dita cantitat [1900 sous] (*LP Castelló*, 1461, 293, privilegi del rei Ferran)

Com és sabut (cf. Martines 2002), *amprar*, paral·lel de l'aragonés *amprar*, ha substituït el clàssic *manllevar* en el català dels valencians hodiern i també en part del català occidental. Aquestes atestacions dels LP mostren l'arrelament de *manllevar* en els registres formals del s. xv.

ombria

del dit molló per la costa aval de la *hombria* a la fita cuberta al molló qui és en un cerreta de roqua qui és damunt la rambla (*LP Sant Mateu*, 1322, 372)

Terme oronímic i topònim de gran extensió en terres valencianes i tortosines, sinònim de l'*obaga* d'altres contrades. La documentació d'*ombria* era fins ara molt tardana (s. XIX, segons el *DECat*, s.v. *ombra*, 59b:60); el trobem també en Mayans i en els diccionaris valencians del s. XIX.

reliquier

Item un *reliquier* d'argent sobredaurat lo qual feu madona Galina (*LP Sant Mateu*, 1361, 392)

Derivat de *reliquia* conegut per una citació del *DCVB* en un text quasi coetani (1356).

vitigal

pagat lo dret de *vitigal* (*LP Oriola*, 1367, 278)

Ens constava del 1380 en un text barceloní citat pel *DAguiló* en la variant més etimològica *vetigal*. Com és sabut, aquest terme jurídic s'ha perpetuat en tortosí i valencià amb el sentit de 'nosa, destorb, molèstia', 'cosa onerosa o molesta': «Ser un vitigal» 'destorbar, fer nosa', 'esdevenir un problema algú o alguna cosa', «donar vitigal» 'fer nosa, ser molt molest'; hi ha també les variants *vetigal*, i *-all*. El *DEscrig* (1851) arreplega aquests matisos populars: *vetigál* 'padrastró, por cualquiera obstáculo, impedimento ó inconveniente que estorba y hace daño', *vitigal* 'V. *vetigal*'. No són estranys aquests manlleus del llenguatge d'especialitat a la parla popular; recordem *trellat* ('sentit comú', 'profit'; < *trasllat*), *contumància* ('romanços insistents i marejadors': «No em vingues amb tantes/ tanta *contumància*»; < *contumàcia*), *matàfula* i variants ('faula, mentida, invenció'; < *metàfora*), *forro* (cf. adés), etc.

§ 10. Com ja va mostrar Curt Wittlin (1991) tenen un relleu singular els parells sinònims; són un recurs lèxic molt usual en els textos medievals. Mostren la covariació entre mots equivalents. Pot tractar-se d'un vocable culte o semiculte i un vocable patrimonial; aquest deu ser el cast de *fundària / pregonària*, *qüestió / baralla*, o fins i tot *angle / colze*, *negoci / afer*... N'hi ha que mostren la lluita entre sinònims que a la llarga es resoldrà amb una opció concreta (*ajustar / aplegar*, *castigar / punir*, *corregir / esmenar*, *despesa / missió*)

ajustar / aplegar: «en la qual casa consell general per los negocis e afers de la dita vila e universitat de Sent Matheu és acostumat convocar, *ajustar e aplegar* los honrats en Francesch Mir [...]» (*LP Sant Mateu*, 1360, 299)

angle / colze: «ve a hun molló qui pren volta o colze que va a ves la muntanya e de aquí [...] e del dit molló fa *angle* o *colze* ves la serra del Marfullar» (*LP Sant Mateu*, 1322, 373)

corregir / esmenar: «puxen interpretar, *corregir e esmenar* d'ací al jorn de sent Miquel» (*LP Castelló*, 1461, 297, privilegi del rei Ferran).⁹

despeses / missions: «e's seguexen immenses et quasi importables dans, *despeses e missions* als convenguts e al dit senyor» (*LP Sant Mateu*, 1391, 309) (cf. Colón 1987:xx).

⁹ En la parla popular ha restat *esmenar* o *fer una esmena a algú* 'reptar, bonegar, renyar' (la Marina).

fundària/ pregonària: «E partin de la dita rocha seguex-se e va avayll ves la mar per lo fil de la *fundària o pregonària* del dit riu o barranch entrò a una riba roga qui és el sòl de la heretat d'en Domingo Vayls de Càlig» (*LP Sant Mateu*, 1324, 264)

negocis/ afers: «en la qual casa consell general per los *negocis e afers* de la dita vila» (*LP Sant Mateu*, 1360, 299)

punir/ castigar: «Trellat autèntich de hun privilegi atorgat per lo senyor Rey en Jacme ab lo qual vol que los que falsament van acaptar sien *punits e castigats* per lo justícia» (*LP Castelló*, 1321, 214).

qüestió/ baralla: «Item que si *qüestió o baralla* serà en algun dels dits lochs que'ls justícies de aquells [...]» (*LP Sant Mateu*, 1360, 299)

Un mateix corpus documental pot mostrar la confluència de sinònims; cf. tot seguit *llarg* i *llong* i derivats: «en la carta de comissió pus *largament* és contengut, la tenor de la qual és aytal: [...]» (*LP Sant Mateu*, 1370, 233); «hoiats e aquell per fin deguda determinets sumàriament e de pla e sens brogit e figura de juhí, malícies e *allongaments* foragitats» (*LP Sant Mateu*, 1370, 233); «en los dits heretaments los quals havien usat *longament* de contribuir ab ells dels dits heretaments» (*LP Sant Mateu*, 1370, 234); «hagen contribuït per *longue e longuíssim* temps axí com a vehins» (*LP Sant Mateu*, 1370, 235)

§ II. La **fraseologia** és un vessant de la llengua no sempre ben atés; els LP són una bona font d'elements fraseològics diversos (modismes, locucions, col·locacions, etc.) que poden ser d'utilitat en el llenguatge juridicoadministratiu i, en general, en l'estudi del canvi lingüístic i dels mecanismes de creativitat de l'idioma. Pot ser útil també per a aclarir dubtes sobre la genuïnitat o el sentit d'alguna fórmula. N'apleguem ací una mostra.

a bo e sa juí: «a discreció vostra et *a bo e sa juí*» (*LP Oriola*, 1389, 245).

a calç de: «és après de la dita bassa prop lo barranch qui és dit del toyl d'en Çalema e *a calç del* dit molló ficaren una fita» (*LP Sant Mateu*, 1324, 264).

a coneguda de/ a coneixença de: «les dites sepultures o vasos sien iguals ab lo sòl de terra e açò *a conexença dels* dits jurats e menobres» (*LP Sant Mateu*, 1424, 356); «sia *a coneguda del jutge*» (*LP Oriola*, 1306, 167; *LP Castelló*, 1329, 164, privilegi d'Alfons IV); «dels quals seran inculpats [...] *a conexença del* official, al qual la conexença se pertanga» (*PMO*, 1406, 841, privilegi de Martí I).

a requesta de: «*a requesta d'*alguns singulars» (*LP Oriola*, 1383, 233). Cf. en valencià popular: «Tenir molta requesta» 'tenir èxit amb els hòmens/les dones», «Deixar a mitjan requesta» 'no enllestir'.

a ull: «de què no sens causa som molt meravellats com vegam *a hull* que si les dites fàbriques eran axí compartides, com fins huy són estades, les dites sglésies de Oriola vendrien a total dirrució e perdició» (*LP Oriola*, 1406, 291); «E no, vist *a ull* un trellat autèntich dels dits privilegi, carta e confirmació [...]» (*LP Oriola*, 1425, 338).

al dia de hui: «causa de tot lo temps pasat tro *al dia de huy*» (*LP Oriola*, 1383, 241).

arrancar armes: «no execute al qui primer *arrancarà armes* en la brega» (*LP Castelló*, 1329, 187).

brogit de plet/ juí: «E com les dites parts volguessen breument e summària sens *brogit de pleyt* et figura de juhí per nós ésser conegut» (*LP Sant Mateu*, 1328, 209); «hoiats e aquell

per fin deguda determintets sumàriament e de pla e sens *brogit* e figura de *juhí*, malícies e allongaments foragitats» (LP Sant Mateu, 1370, 233).

caure/ venir un ofici en algú; caure una elecció: «los officis de el dites assessories *caen* e *vénen* en persones que són inàbils e no sufficients a regir los dits officis» (LP Oriola, 1407, 297); «on *caurà* elecció de dos jurats» (PMO, 1452, 953, pragmàtica d'Alfons v).

cintil·la de: «e que entre los habitants en aquella [vila d'Oriola] remoguda *tota cinzilla de divisió*, unitat de cor e dolçor de pau sia plenerament observade [...]» (LP Oriola, 1409, 270); «tolre [...] tota matèria et *scintilla d'oy* e de rancor suscitadors per la rahó damunt dita [...] sia conservada dilecció e pau delitable» (LP Oriola, 1406, 295).

de ciència certa/ de certa ciència: «la present concessió graciosa nostra duhim *de certa sciència* atorgadora» (LP Oriola, 1390, 148); «dehim e manam expressament e *de certa sciència* [...]» (LP Oriola, 1406, 296). cf. en llatí «Nos igitur certi de iure et experti de facto, *ex certa sciencia* concedimus et confitemur easdem donaciones et stabilimenta oteratoriorum [...]. Quare per nos et omnes successores nostros presentes et futuros *ex certa sciencia* et nostra liberalitate concedimus [...]» (Confirmació d'una donació per Jaume I, 2-X-1246, Lleida, LP CiRV, lleuda de València, 1243, 129).

de paraula a paraula: «totes e sengles coses en aquells contengudes axí com sí ací fossen insertes e *de paraula a paraula* especificades e declarades, les quals per insertes e especificades volem ésser haudes de tot en tot» (LP Oriola, 1389, 244; LP Oriola, 1428, 340).

de punt a punt: «en lo dit consell general per mi en Ferrer Casalduch, notari davall escrit, *de punt a punt* foren lests e publicats [lo dit compromés e la dita sentència] e donats a entendre tots ensemps e cascun per si, «*punt a punt* foren lests e publicats e donats a entendre», «*de punt a punt* foren lests e publicats e donats a entendre», (LP Sant Mateu, 1360, 301, 302, 303).

donar lloc: «e lochtinint que per escusar despesses als vasals e súbdits de la dita religió no *donàs loch* que pus se enantàs en lo dit procés» (LP Sant Mateu, 1346, 384).

en sort de: «volem pendre *en sort de* paga de ço que aquexa Universitat hauria a nós donar» (PMO, 1413, 845).

en via de: «e que lo erbatge s'és trobat abusat e dre fraudat fahent en aquell diverses tanquades sots color de lauró e cultura de sement no s'obté útil algú *en via de* collita ans ab les dites tanquades difrauden lo ús e ampriu del erbatge» (LP Sant Mateu, 1448, 351)

en vista de: «Enaxí que partint del damunt dit camí, los damunt dits comanadors e tots los altres prohoms damunt nomenats [...] seguiren e perigolaren peu a peu per lo departiment dels dits térmens entró la serra prop lo toçal appellat d'en Morató *en vista dels* castells de Paníscola e de Cervera e del loch de Càlig», «Et partin del dit huytén molló va e seguex-se dret entrò I collet qui és *en vista de* la lacuna e en lo dit toçalet posaren lo novén molló» (LP Sant Mateu, 1324, 263, 264).

engendrar perjuí/ perjudici: «e aquells no-s curaren de apellar de aquella pas en cosa jutgada e fou *engendrat perjuí*» (LP Castelló, 1387, 105); «no'ls pogés fer ho *engerrar* alcun don ho *preiudici* [...] no puga ara ne a avant algun *prejudici* fer ne *engerrrar* en lur dret» (LP Sant Mateu, 1329, 197).

esquivar missions/ treballs/ despeses: «les dites parts, *volents squivar missions e trebals e despeses*, prometeren en poder dels honorables en T. Moltó [...]» (LP Sant Mateu, 1322, 373).

figura de juí: «E com les dites parts volguessen breument e summària sens brogit de pleyt et *figura de juhí* per nós ésser conegut» (LP Sant Mateu, 1328, 209); «hoiats e aquell per fin

deguda determinets sumàriament e de pla e sens brogit e *figura de juhí*, malícies e allongaments foragitats» (LP Sant Mateu, 1370, 233); «vós senyor jutge sumàriament e de pla e sens *figura de juhí* determinets segons la carta de comissió a vós feta» (LP Sant Mateu, 1370, 234).

menar qüestions: «moltes e diverses *qüestions* qui-s *menaven* en la dita vila» (LP Oriola, 1425, 338).

moure coratge: «per tal, per les dites rahons e altres que poden e deuen *moure coratge* de jutge dret jutgant ab aquesta mia present sentència pronunci e declar [...]» (LP Castelló, 1387, 106); «Per tal, mogut per dites rahons e altres que poden *moure coratge* dretament jutgant, pronunciam e declaram [...]» (LP Castelló, 1387, 136).

moure dubtes: «los quals duptes o duptes seran moguts per les dites parts» [...]» (LP Castelló, 1461, 297, privilegi del rei Ferran).

per part de: «Et vista encara una carta pública de població del loch de Vilanaroc treyta en prova *per part dels* hòmens de Paníscola [...]» (LP Sant Mateu, 1324, 263).

peu a peu: «Enaxí que partint del damunt dit camí, los damunt dits comanadors e tots los altres prohoms damunt nomenats [...] seguien e perigolaren *peu a peu* per lo departiment dels dits térmens entró la serra prop lo toçal appellat d'en Morató en vista dels castells de Paníscola e de Cervera e del loch de Càlig» (LP Sant Mateu, 1324, 263)

prestar jurament/ homenatge/ fidelitat: «Trellat del *jurament prestat* per lo reverent frare Pere de Vilafranca [...]» (LP Sant Mateu, 1454, 347); «que ans de *prestar* ells les dites *fidelitat e homenatge* que [...]» (LP Sant Mateu, 1454, 347); «*prestaren homenatge* de mans e de boca que seran bons, leals e fell vasals» (LP LP Sant Mateu, 1454, 348).

prestar serveis: «*serveys* que a la dita religió d'ací atràs *han prestats*» (LP Sant Mateu, 1454, 349).

proposar demanda: «Item que si entre alguns en los dits lochs seran dites iniúries verbals s'esdevindrà que'n voldran *proposar demanda*, que la dita *demanda agen a proposar* davant lo justícia» (LP Sant Mateu, 1360, 298).

remetre una cosa a la coneixença d'algú: «e après passada aquella que totes les coses *sien remeses a la conexença* e examen del dit justícia» (LP Sant Mateu, 1454, 349).

sens perjudici (per *perjudici*): «Et posat *sens preiudici* que'l dit molí e terres o heretats fossen dins lo terme del cors del dit castell» (LP Sant Mateu, 1370, 234).

ser de raó «et *sie de rahó* que les coses fetes contra fur degen ésser haudes per no fetes» (LP Sant Mateu, 1328, 210).

servar furs/ privilegis, etc.: «per tot son poder *servaran e servar faran* a la dita vila de Sent Matheu e vehins de aquella *furs, privilegis, libertats, usos e bons costums* general del present regne de València» (LP Sant Mateu, 1454, 348).

sortir efecte: cf. més amunt § 3.

sots color de: «e que lo erbatge s'és trobat abusat e defraudat fahent en aquell diverses tanquades *sots color de* lauró e cultura de sement» (LP Sant Mateu, 1448, 351).

tot en tot, de: «totes e sengles coses en aquells contengudes axí com sí ací fossen insertes e de paraula a paraula especificades e declarades, les quals per insertes e especificades volem ésser haudes *de tot en tot*» (LP Oriola, 1389,244).

§ 12. Són remarcables les dades que ofereixen els LP sobre certs topònims; cf., de fora del país, *Cartagènia*, variant històrica del topònim murcià («bisbe de *Cartagènie*», LP Oriola, 284, 1399; cf. Colomina & Martines 1992^a i 1992^b); o de dins: *Benicasló* (LP Sant Mateu,

1324, 262, 263; 1393, 344), *Vilanoç* (LP Sant Mateu, 1324, 262) o *Vinalaroç* (LP Sant Mateu, 1393, 344), i *Exivert* (LP Sant Mateu, 1380, 285).

3. CLOENDA

Aquesta aproximació a la descripció lingüística dels LP valencians ens ha servit per a il·lustrar les possibilitats que ofereix aquest tipus de documentació:

- a) per a fer llum sobre qüestions controvertides del català contemporani en termes generals i, d'una manera particular, al País Valencià; i
- b) per a enriquir el coneixement sobre l'evolució històrica de aspectes particulars de l'idioma.

La lingüística diacrònica té en els corpus textuais un mitjà essencial. L'elaboració d'aquests corpus exigeix una col·laboració estreta entre lingüistes i historiadors, de la qual aquest llibre pretén ser una mostra.

LLIBRES DE PRIVILEGIS VALENCIANS DESPULLATS

LP Castelló: SÁNCHEZ ADELL, José (ed.) (1993): *El llibre de privilegis de Castelló de la Plana (1245-1470)*, Castelló de la Plana, Ajuntament de Castelló de la Plana.

LP CiRV: CORTÉS, Josepa (2001): «*Liber privilegiorum civitatis et regni Valencie*». I. *Jaume I (1236-1276)*, València, Universitat de València.

LP Oriola: LLORENS ORTUÑO, Susana (ed.) (2001): *Libro de Privilegios y Reales Mercedes concedidas a la muy noble y muy leal ciudad de Orihuela*, Alacant, Diputació d'Alacant / Ajuntament d'Oriola.

LP Sant Mateu: SÁNCHEZ ALMELA, Elena (ed.) (1985): *El «Llibre de Privilegis» de la Villa de Sant Mateu*, Castelló de la Plana, Caja de Ahorros y Monte de Piedad de Castellón.

PMO: BARRIO BARRIO, Juan Antonio (1993): *El ejercicio del poder en un municipio medieval: Orihuela 1308-1479*, Tesi doctoral, Universitat d'Alacant. [Agraïm a l'autor l'amabilitat de fornir-nos el valuós apèndix documental d'aquesta obra]

Pr Xàtiva: BARRIO BARRIO, Juan Antonio (1990-1991): «La introducción de la insaculación en la Corona de Aragón. Xàtiva, 1427. Transcripción documental», *Anales de la Universidad de Alicante*, núm. 8, pp. 99-114. [Inclou el privilegi d'elecció per insaculació atorgat per Alfons v a Xàtiva el 31 de març del 1427; text datat a Xàtiva]

ALTRES REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ADLERT NOGUEROL, Miquel (1983): *I la pau*, València, Del Cenja al Segura.

ALBEROLA, Estanislao (c. 1927): *Refraner valencià*, València.

BALADER, Joaquim (1876): *La capa no sempre tapa*, València.

BERNAT, Jesús (1995): *Recull toponímic del Cap de Terme (Atzeneta del Maestrat)*, dins Vicenç ROSSELLÓ & Emili CASANOVA (eds.) (1995:459:478).

- BEUTER, Pere Antoni (1538): *Primera part de la Història de València*, ed. de Vicent Josep Escartí, València, Universitat de València, 1998.
- BLASCO, Ricard (1984): *La insolent sàtira antiga. (Assaig d'aproximació a la poesia valenciana de caire popular)*, Xàtiva, Ajuntament de Xàtiva.
- BODRIA I ROIG, Joseph (1906): *Festes de carrer. Recorts de mes de cinquant' anys en arrere*, València.
- BUIL, Eduard (1927): *Rodeta de sang*, dins *Nostre teatro*, 5, València.
- CANO, Maria Antònia (1995): *El «Llibre del mostassaf d'Elx». Edició crítica i estudi lingüístic*, Alacant, Diputació d'Alcant/Ajuntament d'Elx.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi (1996): «El lèxic valencià en l'obra d'Enric Valor», dins *Simposi d'estudi i festa: Enric Valor*, Alacant, Diputació d'Alacant, pp. 223-237.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi & Josep MARTINES (1992^a): «Una mica d'onomàstica del *Tirant lo Blanc*», *Actes del XVI Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Castellón de la Plana, 1992, pp. 543-553.
- COLOMINA I CASTANYER, Jordi & Josep MARTINES (1992^b): «Màlaga o Màlega? El problema de l'exotoponímia a la llum de la llengua antiga», *Saitabi*, XLIII, pp. 67-79.
- COLÓN I DOMÈNECH, Germà (1987): *Problemes de la llengua a València i als seus voltants*, València, Universitat de València.
- COLÓN I DOMÈNECH, Germà (1989): *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel.
- COLÓN I DOMÈNECH, Germà (1997): *Estudis de filologia catalana i romànica*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLÓN I DOMÈNECH, Germà & Arcadi GARCIA (eds.) (1970-2002): *Furs de València*, I-IX, Barcelona, Barcino.
- DAGUILÓ AGUILÓ I FUSTER, Marian (1914-1934): *Diccionari Aguiló*, I-VIII, Barcelona.
- DANDOLZ ANDOLZ, Rafael (1990⁴): *Diccionario Aragonés. Aragonés-Castellano. Castellano-Aragonés*, Saragossa, Mira Ediciones.
- DBELVITGE ESTEVE, Joaquím & Josep BELVITGE & Antoni JUGLÀ (1803-1805): *Diccionario catalán-castellano-latino*, Barcelona.
- DCVB ALCOVER, Antoni Maria & Francesc de Borja MOLL (1930-1962): *Diccionario Català-Valencià-Balear*, 10 volums, Palma de Mallorca, Ed. Moll.
- DECAT COROMINES, Joan (1983⁴-1991): *Diccionari Etimològic Complementari de la Llengua Catalana*, I-X volums, Barcelona, Curial / La Caixa.
- DESCRIG ESCRIG, Josep (1851): *Diccionario valenciano-castellano*, València.
- DFUSTER FUSTER TARONGÍ, Just Pastor (1827): *Breve vocabulario valenciano-castellano sacado de varios autores*, València.
- DÍAZ MANTECA, Eugenio (1986): *El «Libro de Poblaciones y Privilegios» de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels (ed.) (2001): *Clams i crims en la València medieval segons el «Llibre de Cort de Justícia» (1279-1321)*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- DLACAVALLERIA LACAVALLERIA, Joan (1696): *Gazophylacium catalano-latinum, dictiones phrasibus illustratas, ordine literario comprehendens cui subjicitur irregularium verborum elenchus*, Barcelona.
- DLLOMBART LLOMBART, Constantí (1887): *Diccionario valenciano-castellano*, València.

- DMGadea MARTÍ GADEA, Joaquim (1891): *Diccionario General Valenciano-Castellano*, València.
- DPla MARTINES, Josep (1998): *El «Diccionario Valenciano» de Josep Pla i Costa (1817-1890). Descripción i edició*, Alacant, Diputació d'Alacant / Generalitat Valenciana.
- DRos ROS, Carles (1739): *Breve diccionario valenciano-castellano*, València.
- DRos ROS, Carles (1764): *Diccionario valenciano-castellano*, València.
- DRos ROS, Carles (1770): *Raro diccionario valenciano-castellano*, València.
- DSanelo GULSOY, Joseph (ed.): *El «Diccionario valenciano-castellano» de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- Endize NAGORE, Francho (director) (1999): *Endize de bocables de l'aragonés seguntes os repertorios lesicos de lugars y redoladas de l'Alto Aragón*, I-IV, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- ESTEVE VICTORIA, Josep (1909): *Milacre del amor y de les flors*, dins *El Cuento del Dumenche*, 29, València.
- GALIANA, Lluís (1769²): *La «Rondalla de rondalles»*, ed. de Joan E. Pellicer Borràs, València, Ajuntament d'Ontinyent/ Institut de Filologia Valenciana/ Universitat de València, 1986.
- HERNÁNDEZ CASAJUANA, Faust (1953): *La masia de Masià*, ed. de Josep Lluís Sirera & Rodolf Sirera, València, Diputació de València, 1993.
- LIERN, Rafael (1864): *Aiguarse la festa*, València.
- LL. I M., R. (1855): *A falta de buenos ó Rafaela la filanera*, València.
- LLOMBART, Constantí (1877): *Tipos d'auca*. València.
- LLOMBART, Constantí (1878): *Tabal y donsayna*. València.
- LLORENS, Vicent (1995): «Toponímia del terme de Xeraco», dins Vicenç ROSSELLÓ & Emili CASANOVA (eds.) (1995:553-587).
- MARTÍ I GADEA, Joaquim (1891): *Ensisam de totes herbes*, València.
- MARTÍ I GADEA, Joaquim (1906): *Tròços y mòsos, ó retalls de la nòstra tèrra*, València.
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1995): «Notes sobre la toponímia de les baronies de Torres Torres i d'Algar (Camp de Morvedre)», dins Vicenç ROSSELLÓ & Emili CASANOVA (eds.) (1995:585-597).
- MARTÍ MESTRE, Joaquim (1996): *Col·loquis eròtico-burlescos del segle XVIII*, València, Diputació de València.
- MARTINES, Josep & PÉREZ SALDANYA, Manuel (en preparació): «La modalització del futur i del condicional en català antic» [Treball en curs de realització, una primera versió del qual va ser presentat al I Simposi «Vers una sintaxi històrica del català», Seu Universitària de la Nucia, Universitat d'Alacant, 10-12 de novembre del 2003. Ho editarà l'IIFV]
- MARTINES, Josep (1999^a): «Sobre una construcció sintàctica catalana una mica controvertida: 'ser + de + infinitiu'», dins Vicent Martines (ed.) (1999), *Estudis sobre Joan Roís de Corella*, Alcoi, Editorial Marfil, pp. 211-263.
- MARTINES, Josep (1999^b): «Dues petites aportacions al lèxic de la ramaderia», dins Germà Colón & José Sánchez Adell (eds.): *Vida rural i ramadera*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de cultura, pp. 605-616.
- MARTINES, Josep (2002): «L'aragonés i el lèxic valencià. Una aproximació», dins *Caplletra*, 32, pp. 157-201.

- MAYANS, Joan Antoni Maians: *Refranes y Sentencias*, darreries del s. XVIII, ed. d'Emili Casanova dins «La llengua a València», en Pep Balsalobre & Joan Gratacós, *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona, Quaderns crema, pp. 387-425.
- MORALES SANMARTÍN, Bernat (1911): *La borda*, ed. de Remei Miralles & Josep Lluís Sirera, *Teatre dramàtic de començaments del segle XX*, València, Diputació de València, 1993.
- MORLÀ, Pere Jacint (s. XVII): *Poesies i col·loquis*, ed. d'Antoni Ferrando, València, Diputació de València, 1995.
- NAVARRO BORRÀS, Enric (1921): *Les desventures d'Abel*, València.
- ONO Cat COROMINES, Joan (1994-1997): *Onomasticon Cataloniae*, II-VIII, Barcelona, Eds. Curial/ La Caixa.
- PÉREZ RODRÍGUEZ, Pasqual (1869): *Obras en prosa y verso de D. Pascual Pérez Rodríguez*, València.
- RAMOS FOLQUÉS, Alejandro (1979): *Vocabulari valencià-castellà*, Alacant, Diputació d'Alacant.
- REVEST Y CORZO, Luis (ed.) (1957): *Libre de ordinacions de la vila de Castelló de la Plana*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- «Romanç», València, 1802, ed. José Ribelles Comín, *Bibliografía de la lengua valenciana*, vol. II, Madrid, 1978, p. 117.
- ROS, Carles (1759): *Coloqui entretengut, hon se referixen les dances, misteris y atres coses tocants à la gran festa del Corpus [...]*, València.
- ROSSELLÓ, Vicenç & Emili CASANOVA (eds.) (1995): *Materials de toponímia*, I i II, València, Ed. Denes/ Universitat de València/ Generalitat Valenciana.
- SOLÀ, Joan (1972): *Estudis de sintaxi catalana*, I, Barcelona, Edicions 62.
- SOLÀ, Joan (1994^a): «El catalán actual y el del siglo XXI», dins Suzanne S. Hintz (ed.), *Essays in Honor of Josep M. Solà-Solé. Linguistic and Literary Relations of Catalan and Castilian*, Nova York, Peter Lang, pp. 81-121.
- SOLÀ, Joan (1994^b): *Sintaxi normativa: estat de la qüestió*, Barcelona, Ed. Empúries.
- VALOR, Enric (1979²): *Millorem el llenguatge*, I i II, València, ed. 3i4.
- WITTLIN, Curt (1991): *Repertori d'expressions multinominals i de grups de sinònims en traduccions catalanes medievals*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.